

SOSYAL VE HUKUKİ BOYUTU İLE İŞLETMELERİN ÇEVREYE KARŞI SORUMLULUĞU

Nihat GÜLTEKİN¹, Abdullah ÇELİK², Şuayıp AYKANAT³

¹Harran Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, Dr

²Harran Üniversitesi, İ.İ.B.F., Kamu Yönetimi Bölümü, Yardımcı Doçent Dr.

³Harran Üniversitesi, İ.İ.B.F., Kamu Yönetimi Bölümü, Dr.

SOCIAL AND LEGAL DIMENSIONS OF THE RESPONSIBILITY OF ENTERPRISES FOR ENVIRONMENT

Abstract: Enterprises of today operate in rather wide and complicated from work. In order to be successful and keep their sustainability, enterprises surely know that they must do minimum harm to environment and society and maintain maximum profit. While enterprises strive to realize their objectives at the save time they have to response to the demands and expectation and of the society.

Especially, recent development and intensively towards the environment has made it clear that social effects of institutional activities should be reconsidered.

That enterprise has not responded to the needs of the society as a function of their social responsibilities has forced some legal precautions to be taken. Increasing legalization efforts has lead enterprises to get to know the expectations and sensitivity of the society.

In the present study, responsibilities of enterprises towards the society have been discussed firstly in their social dimensions and then legal dimensions.

Keywords: Environment, Social Responsibility, Legal Responsibility

SOSYAL VE HUKUKİ BOYUTU İLE İŞLETMELERİN ÇEVREYE KARŞI SORUMLULUĞU

Özet: Günümüz işletmeleri oldukça geniş ve karmaşık bir çevrede faaliyet göstermektedirler. İşletmeler başarılı olmak ve sürekliliklerini sağlamak için, çevreye ve topluma minimum zarar, maksimum faydayı sağlamak zorunda olduklarının bilincindedirler. İşletmeler bir yandan kendi amaçlarını gerçekleştirmeye çalışırken, diğer taraftan toplumun talep ve beklentilerine de cevap vermek zorundadırlar.

Özellikle son zamanlardaki gelişmeler ve çevreye karşı duyarlılıklar, kurumsal aktivitelerin sosyal etkilerinin tekrar gözden geçirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

İşletmelerin toplumun beklentilerine sosyal sorumluluklarının bir gereği olarak cevap vermemesi, hukuki önlemlerin zorunluluğunu ortaya koymuştur. Artan yasallaşma çabaları, işletmelerin, toplumun beklenti ve duyarlılığını farkına varmasını sağlamıştır.

Bu çalışmada genel olarak işletmelerin çevreye karşı sorumlulukları, öncelikle sosyal boyutuyla, daha sonra da hukuki boyutuyla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Sosyal Sorumluluk, Hukuki Sorumluluk

I. GİRİŞ

İşletmeler sosyo-ekonomik organizmalardır. Bir yandan kendi içinde yer alan insan topluluklarının sorunlarına eğilirken, öte yandan işletme dışında yer alan farklı çevre faktörleriyle ilişki kurarlar ve çevreden gelen tepkileri dikkatli bir şekilde izlerler. Bu izleme aslında bir sorumluluk duygusunun sonucudur.

Sosyal sistemin bütünlüğünü koruması ve sürdürebilmesi için, sistemin bir parçası olan bireylerin ve örgütlerin varlıklarını koruması, devam ettirmesi gerekmektedir. Bu nedenle toplumda koruyucu ve bütünleştirici niteliği olan bir düzenleyiciye gereksinim duyulmaktadır. Bu düzenleyici hukuk, siyaset ve ekonomi gibi sosyal alt sistemler ile bireylere hem bir ödev, hem de zorunluluklar getirmektedir.

Sosyal sorumluluk kavramı, son yıllarda işletmelerin en çok üstünde durdukları kavramlar

arasındadır. Dış çevreye ve topluma yönelik olan bu kavram genel olarak, işletmelerin kendi menfaatlerinin yanında, diğer kişi, örgüt ve nihayet tüm toplumun çıkarlarını da korumaya yönelik bir anlayış yada davranış biçimidir. İşletmelerin toplumun diğer sosyal, siyasal, teknolojik ve doğal çevre üzerinde önemli etkilerinin olduğu açıktır. Bu durum da işletmelerin toplum içinde bir takım sorumluluklar üstlenmesini zorunlu kılmaktadır.

Sosyal sorumluluk sahibi bir işletme, çevresini korumaya özen gösterir. Günümüzde birçok işletme, çevrenin yalnızca insanların değil, tüm canlıların yaşam alanı olduğunu, dolayısıyla çevreyi kirletmenin tüm canlıların yaşamını tehlikeye atacağını bilincindedir. Artık günümüz işletmeleri politikalarını toplumsal ve ekolojik çevrenin beklentilerine uygun bir şekilde yeniden belirlemektedirler. Artık işletmeleri yönlendiren, müşteri beklentileri, fiyat, kalite, hız gibi kavramların yanına çevreye duyarlılık kavramı da eklenmiştir.

Çevresel sorunlar ve çevreyi koruma, sosyo-ekonomik açıdan pek çok ülkede en önemli sorunların başında gelmektedir. Hızla artan nüfusu yoksulluktan kurtarmak, düzenli bir ekonomik kalkınmanın sağlanması, sanayileşme yönünde daha sistemli çalışmalar yapabilmek ve en önemlisi bütün bunları yaparken ekolojik dengenin bozulmaması, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin önem vermesi gereken konuların başında gelmektedir.

İşletmelerin çevreye karşı sorumluluklarının temelinde, çevreyi koruma ve olumsuzlukları ortadan kaldırma amacı bulunmaktadır. Bu çalışmada temel amaç, işletmelerin yürüttükleri faaliyetler sonucu, kirlenmesine neden oldukları çevreye karşı, sosyal sorumluluk bağlamında bir değerlendirmesini yapmaktır. Buna bağlı olarak, çevreyi kirleten veya bir şekilde zarar veren kişi veya kurumların, hukuki açıdan durumları ortaya konmaya çalışılmaktadır.

II. ÇEVRE KAVRAMI VE BOYUTU

18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve daha sonra Avrupa ve Amerika'da yayılan "sanayi devrimi" toplumsal hayatın topyekün değişmesine neden olmuştur. Sanayi devrimi ile beraber ortaya çıkan "sanayi toplumu" da her yönüyle (önceki toplumlara göre) farklı özellikler kazanmıştır. Bu değişimlerden bir tanesi de, doğal çevrenin (tabiat) unutulup, teknolojiye odaklanma olmuştur.

Çevre kavramı genel anlamda, "insanın tüm fiziksel, kimyasal, biyolojik ve sosyal faaliyetlerini sürdürdüğü ortam" [1] olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, "canlı varlıklara tesir eden dış unsurların tümü" [2] çevre olarak nitelendirilebilir. Tanımlardan da anlaşıldığı gibi, işletmeler açısından çevre denince, yalnızca müşteriler, rakipler çalışanlar, hükümet, satıcılar, finans kuruluşları, sendikalar anlaşılmalıdır. Bunların yanında diğer faktörlerin de –özellikle de doğal çevre-dikkate alınması gerekir.

Kirlilik (çevreye zarar verme) günümüzde önemli bir ekolojik sorun haline gelmiştir. Sanayi Devrimi ve sonrasında gelişen yeni teknolojilerle beraber yeni kimyasal maddelerin icadı, çevre sorunlarının ortaya çıkmasında en büyük rolü oynamaktadır. Çevre sorunu, "kaynakların kullanımını bozan, kalitesini düşüren ve zarar verecek biçimde organik, radyoaktif ve biyolojik bir yabancı maddenin bulunması yolunda ortaya çıkan kirlenmelerin tümü" olarak tanımlanabilir [3].

Çevre kirlenmesi denince ilk akla gelen kavram işletmelerdir [3]. Çünkü, sanayinin vazgeçilmez birimlerinden olan işletmeler, sanayileşme kargaşası içerisinde her türlü kaynağını temin ettiği doğayı sorumsuzca kullanmaya başlamış ve kaynakları sınırlı olan bir dünyada, sınırsız bir büyüme gerçekleştirmeye çalışmıştır. Fakat bu sorunlar karşısında işletme iki farklı

konumdadır. Bunlar; hem sorun üretme, hem de sorun çözme konumlarıdır [2]. Ekolojik dengedeki bozulmanın ve dolayısıyla insan hayatındaki güzelliklerin yok olmaya başladığının farkına varan birçok ülke, buna sebep olan işletmelerin faaliyetlerinin yasaklanması veya sınırlandırılmasına karar vermektedir [4].

III. TEKNOLOJİK GELİŞME VE ÇEVRE KİRLİLİĞİ

19. yüzyılda insan ve hayvan gücünün yerini makinelerin alması ile yaşanan değişim "Endüstri Devrimi" olarak adlandırılmıştır. Sibernetik biliminin babası Norbert Wiener de, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra bilgi teknolojilerinde yaşanan büyük ilerlemeyi Birinci Endüstri Devrimi olarak adlandırır. İnsanın beyninsel süreçlerine katkıda bulunan gelişmeler, ekonomik sistemleri ve toplumsal yapıları derinden etkilemiş ve etkilemeye de devam edecek gibi görünmektedir [5].

Teknolojik gelişmenin yararlarının yanısıra birçok durumda ekolojik sistem üzerinde zararlı etkileri de bulunmaktadır. Kimi kimyasal maddeler ekolojik sistem tarafından, ayrıştırılamaz niteliklere sahipken, kimileri de canlılar üzerinde öldürücü etkilere sahip olabilmektedir. Öte yandan, teknolojinin ekolojik sistem tarafından ayrıştırılamaz niteliklere sahip ürünler ortaya koyması çevre kirliliğine neden olmaktadır. Örneğin, son yıllarda kimi meşrubat ve şişeleme işletmelerinin kullandıkları pet şişeler, ekolojik sistem tarafından ayrıştırılarak tekrar sisteme dönüştürülememektedir [6]. Bu durum, ekolojik sistemin korunmasında işletmelere önemli sorumluluklar düştüğünü açıkça göstermektedir.

Son yıllarda, doğal çevrenin bozulması, bütün dünya ülkelerinin dikkatini çekmiş, Birleşmiş Milletler dahil birçok kuruluş, topyekün çözüme kavuşturma öneri ve kararları almıştır [7].

Tabiattaki kaynakların kıt olması, nüfus artışı ile gelen yeni nüfusa tabii kaynakların yetip yetmeyeceği konusu bilim adamlarını düşündürmektedir. Nüfus artışının çok olduğu bölgelerdeki tahrip edici etkilerin neredeyse sonsuz olduğu söylenmektedir. Toplumun refah düzeyinin yükselmesi, dolaylı olarak doğal çevreyi etkilemektedir. Kapitalist sistemin tüketimi körüklemesiyle, daha çok tüketim, daha çok üretim ve daha çok çevre kirliliği ve çevre sorunu anlamına gelmektedir. Teknolojik gelişmelerin faydası olduğu kadar zararlarının olduğu da bilinmektedir. Zira birtakım maddelerin tabiata geri dönüştürülememesi söz konusudur. Bu maddeler uzun vadede çevre kirliliği yaratmaktadır [7].

"Önümüzdeki 40 yıl içerisinde dünya nüfusu ikiye katlanarak 11 milyara ulaşacaktır. Bu nüfusun sadece temel ihtiyaçlarını karşılamak bile günümüzdeki üretim ve enerji kaynaklarının 5 ila 30 katıyla mümkün

olabilecektir” [8]. Günümüz üretimi bile çevremizi var olan krizlerle karşı karşıya getirdiğine göre, bunun 5 katının neler yapabileceği hayal bile edilemez.

Genel bir değerlendirme ile, tarihi süreç içinde, işletmeler toplumun ihtiyaç duyduğu mal ve hizmeti üretmişlerdir. Günümüzde kişisel ve toplumsal değerlere, geçmişte olduğundan daha fazla duyarlılık gösterilmeye başlanmıştır. Artık toplum, teknolojik gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkan çevre sorunlarıyla ilgilenmekte ve hatta bir baskı unsuru olarak da işletmenin karşısına çıkabilmektedir [9].

IV. SOSYAL SORUMLULUK

Her işletmenin kendine özgü bir çevresi vardır. İşletme belirli bir çevrenin etkisi altında kalır ve yine her işletme belirli bir çevreyi etkiler. Bu çevre ekonomik, sosyal ve yasal nitelik ve içerik taşıyan bir yapı sunar. Söz konusu çevreye karşı kuşkusuz işletmenin çok yönlü sorumlulukları da vardır [10].

İşletmelerin topluma karşı görevleri olduğu fikri, son birkaç on yılda insanların iş hayatı ve toplumla ilişkisine bakışlarında devrimsel değişiklikler olmasına rağmen oldukça yerleşmiştir. Başta Carroll olmak üzere birçok araştırmacı, tüzel kişiliklerin sadece ekonomik başarılarına göre değil, ekonomik olmayan kriterlere dayanarak da değerlendirilmesi gerektiğine inanmaktadır. Carroll, tüzel kişiliklerin sorumluluklarını tam olarak yerine getirebilmeleri için bunların dört sorumluluktan oluştuğunu öneren, oldukça popüler bir sosyal sorumluluk tanımı sunmuştur. Bunlar; ekonomik, yasal, etik ve gönüllülük (hayırseverlik, fedakarlık olarak da adlandırılabilir) tür [11].

Oldukça geniş ve karmaşık bir çevrede faaliyet gösteren günümüz işletmeleri, bu çevreye minimum zarar, maksimum faydayı sağlamak için her zaman dikkatli olmak zorundadırlar. Aslında günümüz işletmeleri de, “kendi beklentilerini gerçekleştirmeye çalışırken, toplumun beklentilerini de göz önünde bulundurmak zorunda olduklarının farkındadırlar” [12].

İşletmelerin, kendileri için hayati önem taşıyan topluma karşı sorumluluklarını dört kategoride inceleyebiliriz.

IV.1. Ekonomik Sorumluluk

İşletmenin üretken ve karlı olma yükümlülüğünü ifade etmektedir [13]. İşletmeler temel ekonomik birimlerdir. Toplumun istediği mal ve hizmetleri üretmek, ortaklarının karlarını en yüksek düzeyde tutmak sorumluluğundadırlar. Bu sorumluluk, Milton Friedman’ın en yüksek fayda görüşüne dayanmaktadır.

18.yüzyıl İskoç filozofu Adam Smith, “Ulusların

Zenginliği” eserinde, bize modern ticaret ve toplumla ilişkisi ile ilgili bir çerçeve oluşturdu. Smith, kapitalizmin kar ve verimlilik arayışını cesaretlendirerek diğer ekonomik sistemlerdekinden daha fazla servet yaratmak için çalıştığını, bireylere iş seçme, satın alma ve yatırım yapma konusundaki özgürlüklerini azamiye çıkartarak, toplumun ortak menfaatine çalıştığını ortaya koymuştur. Kişinin rakiplerini yenmeye çalışması ve yükselmesi için daha iyi iş yapması, ahlaki bir şekilde yapıldığında, yüksek kişisel gelişim ve buna bağlı olarak kişinin zaman, yetenek ve firma imkanlarını mükemmel kullanımıyla sonuçlanacaktır. Yöneticinin görevi, müdürün, patronun ya da hisse sahiplerinin vekili ya da mutemedi olarak davranmak, kurumun varlığının etkili ve verimli yönetilmesini sağlamaktır [11].

Öyleyse ekonomik sorumluluk, iyi, kaliteli bir ürünü uygun fiyata mal ederek, işletme sahip ve hissedarlarına kazanç sağlamaktır.

IV.2. Hukuki Sorumluluk

İşletmenin faaliyetlerinin yazılı kanunlara göre olması gerekliliğidir [13]. Bütün işletmeler, genel kural, kanun ve düzenlemelere uymaları gerekir. Yani işletmenin ekonomik amaçlarını, misyonunu kanuni çerçevede içinde gerçekleştirmesidir [14].

Yasal görevler, hukuka uyum ve oyunu kurallarına göre oynamayı gerektirir. Ticari davranışları düzenleyen kanunların çıkmasının nedeni, toplumun, ticarete her zaman doğru olanın yapılacağına güvenmemesidir. Ancak, kanunlar da zaman zaman sorumlu davranışların temin edilmesinde yetersiz kalmaktadır. Çünkü, bakış açısı sınırlı, yani mümkün olan her durumu kapsamıyor. Ticari davranışlara sadece, bir taban veya ahlaken asgari ölçüleri sağlıyor. Yine yasalar, ticari faaliyetlerin lehinde bir etkinlik gösterip, yapılması gerekenleri söyleyeceklerine tepkiseller ve yapılmaması gerekenleri söylüyorlar ve de içsel ahlaki kanaatlerle takip edileceklerine, cezalandırılma korkusuyla takip ediliyorlar [11].

IV.3. Etik Sorumluluk

Yazılı olmayan kuralları ve toplumun değerlerini ifade eder [13]. Yani, işletmelerin yasal sorumluluk olmamakla birlikte, ahlaki gereklilik olarak kendilerini uymak sorumluluğunda hissettikleri alanlardır.

Etik görevler, yasal görevlerin sınırlamalarının yarattığı boşluğu kapatmaktadır. Bu sorumluluk, ahlaki olmayı, doğru, haklı ve adil olanın yapılmasını, insanların haklarına saygı göstermeyi gerektiriyor, aynı zamanda başkaları tarafından sebep olunan zararlar kadar, toplumsal zarar veya yaralanmaların da önüne geçiyor. Ahlaki sorumluluklar yasalarda yer almasa da, toplumun bireyleri tarafından beklenen (pozitif görevler) ya da

yasaklanan (negatif görevler), politikalar, kararlar ya da uygulamalardır. Güçlerinin kaynağını, dinsel hükümlerden, ahlaki törelerden, insancıl prensiplerden ve insan hakları kararlarından alırlar. Bugün ticari sistemin bütün üyeleri, en azından teorik olarak (ancak ne yazık ki uygulamada değil) bu üçüncü grup toplumsal sorumluluk kavramında hemfikirlerdir [11].

IV.4. Gönüllü (İsteğe Bağlı) Sorumluluk

İktisadi ve hukuki sorumluluğun ötesinde bir sorumluluktur [13]. İktisadi ve hukuki bir zorunluluk olmadan, işletmenin gönüllü olarak eğitim, kültürel ve sportif faaliyetler, çevreye duyarlılık, toplumsal yardım vb. alanları içeren sorumluluklardır. Başka bir ifade ile, zamanı ve parayı gönüllü hizmet şeklinde topluma geri vermektir.

Gönüllü sorumluluk, kurumsal sosyal sorumluluğun meşruiyetinin en çok tartışıldığı konudur. Geçen yarım yüzyılda, ticaret artan bir şekilde, sadece ekonomik ve ahlaki performansı ile değil, sosyal katkılarıyla da yargılanmıştır. Henry Ford, 1969'da Harvard İşletme Okulu'nda konuşurken bunu şöyle tanımlamaktadır: "Endüstri ve toplum arasındaki aktin şartları değişmektedir... Bizlerden daha geniş yelpazedeki insani değerlere hizmet etmemiz ve ticari ilişkimizin olmadığı toplum üyelerine karşı da yükümlülükler kabul etmemiz bekleniyor [11].

Yukarıda belirtilen sosyal sorumluluk alanları, aynı zamanda bir işletmenin toplam sosyal sorumluluklarını da ifade etmektedir. İşletmelerin sosyal sorumluluklarının bu kadar genişlemesi ve önem kazanması, "insan ihtiyaçlarının, yönetim biçimlerinin, ekonomik sistemin ve önemlisi toplumun değişmesiyle" [15] yorumlanabilir.

V. HUKUKİ AÇIDAN SORUMLULUK

Hukuk, toplumun düzenini sağlayan kuralların en önemlilerini bir araya getirir. Bu önem, söz konusu kuralların yaptırım gücüne, yani zorlayıcı bir unsura sahip olmasından ileri gelir. Din, ahlak, gelenek gibi toplumsal ilişkileri düzenleyen ilke ve kurallar da, toplumun yaşama ve gelişmesi bakımından büyük önem taşırlar. Ancak bunlara uymayan birey üzerindeki baskı, hukuktaki kadar, somut ve objektif değil, daha çok, soyut ve tinsel (subjektif) bir özellik gösterir. Soyut ve tinsel değerlerin gittikçe zayıfladığı bir zamanda, toplum düzeninde; pozitif özellikteki hukuksal kuralların görece önemlerinin artacağı konusu açıktır [16].

Modern toplumlarda iş hayatı, kurallar, yasalar ve düzenlemelerle yürümektedir. İşletmeler amaçlarına, belirlenmiş hukuki ve yasal çerçeveler dahilinde ulaşabilirler. İşletmeler belirli hukuki düzenlemelere göre kurulurlar. Faaliyetlerini bu düzenin öngördüğü çerçevede

gerçekleştirirler.

Günümüz yöneticileri, birtakım kanuni sınırlamalar çerçevesinde hareket etmektedirler. Bu yasal çevre, tüketici haklarının korunması, bireysel haklar, doğal hayatın korunması ve benzeri konularda da etkili olmaktadır. İşletmelerin yüksek standartta ortak sosyal sorumluluğu karşılaması, kamu ve özel tüm organizasyonlarda çalışanların da yüksek standartta ahlaki davranışları karşılaması gerekmektedir [17].

İşletmeler sosyal sorumluluklarının bir gereği olarak çeşitli kararlar almak zorundadırlar. Bu kararlar üretim, istihdam, iş anlaşmaları, kamuoyu ve sendikalarla ilişkileri kapsadığı gibi, devlet tarafından belirlenmiş normlara, yasa ve yönetmeliklere de uygun olması gerekir. Başka bir ifadeyle, işletmeler kararlarını etik değerler çerçevesinde, toplumun ve çevrenin beklentilerine ve yasal yükümlülüklerine uygun şekilde almak durumundadırlar.

Çevreden olabildiğince geniş bir şekilde yararlanma ve bu yararlanma ile birlikte çevreye verilen zarar giderek artmaktadır. Çevre, açıkça, değişik zararlı kaynaklar ve en önemlisi de insan soyu tarafından risk altında bulunmaktadır. Öyle ki, eğer insanların eylemleri yasal sınırlama altında tutulmazsa, yalnız kendileri bile dünyanın çevresini önemli bozulmalara yol açacak nitelikte görülmektedir [18].

Çevre Hukuku, yeni ve karma bir hukuk dalıdır. İnsan ve doğanın çevreye yönelik zararları karşısında çevre hukukunun öngörmüş olduğu sorumluluk, bu sorumluluğun hukuki ve sosyal boyutunu incelemek çalışmamızın önemini oluşturmaktadır.

Sorumluluk kavramının özünde dinsel bir inanç olduğu ileri sürülmekle beraber; kavramın ahlaki bir boyutu olduğu da ifade edilmektedir [19]. Bundan dolayı çevre hukuku, hukukun öngörmüş olduğu yaptırımla, eğer çevreye yönelik zararları önleme veya ortadan kaldırma gibi bir etkinliği olmazsa, bunun yerine insanların çevreye ilişkin duyarlılığı ile ancak bu tür zararlar önenebilir.

Sorumluluk, kasıt, ihmal, kusur veya tedbirsizlik sonucu ya da mevzuatın öngördüğü durum ve eylemlerden doğan tehlike ile oluşturulan ya da tehlikenin doğmasına neden olan zararı tazmin etme borcudur [20]. Çok geniş anlamıyla sorumluluk, bir kişinin başkasına verdiği zararı ödeme yükümlülüğüdür. Bu bağlamda hukuk, zararı ortaya çıkarana, o zararı gidermekle yükümlü tutar. Dolayısıyla, meydana gelen zararı gidermek durumunda olan kişi, bir sorumluluk üstlenmiş demektir [21].

VI. SORUMLULUĞUN İKİ ESAS NEDENİ: KUSURLU VE KUSURSUZ SORUMLULUK

VI.1. Kusurlu Sorumluluk

Kişi, kurum veya devlet tarafından yapılan herhangi bir faaliyet kusurlu veya kusursuz bir şekilde zarara yol açabilir. İşte, bu çeşit bir zarar eğer kusurlu bir şekilde, yani hukuka aykırı bir şekilde işlenmişse kusurlu; faaliyet hukuka uygun olmasına rağmen bir zarar meydana gelmişse kusursuz sorumluluk olarak ifade edilmektedir.

Çevre kirlenmesinin önlenmesi ve yurttaşların sağlıklı bir ortamda yaşamlarını sürdürebilmesi sorunu 1982 Anayasası'nda üzerinde durulan konulardan biri olmuştur. 1982 Anayasası sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler bölümünde çevreye yer vermiştir. Buna göre "herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir" (1982/56).

Anayasa'da öngörülen "herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip" hükmü ışığında 2872 sayılı Çevre Yasası yürürlüğe konulmuştur. Bu yasada "kirlen" 3/e bendinde, "kirlenmenin sorumluluğu" 28. maddede düzenlenmiştir .

Burada açıklanması gerek ilk terim "kirlen"dir. Yasa'da kirlen, "fiilleri sonucu doğrudan veya dolaylı olarak çevre kirliliğine neden olan gerçek ve tüzel kişileri ifade eder" denilmektedir (Danıştay'ın çevre kirliliğine ilişkin vermiş olduğu bir kararda da "kirlen" kavramını, "fiilleri sonucu doğrudan veya dolaylı olarak çevre kirliliğine sebep olan gerçek ve tüzel kişileri ifade ettiği..." biçiminde açıklamıştır [22]). Bu bağlamda idare de tüzel kişiliğe sahip olduğu için hizmet ifa ederken verdiği zararlardan sorumludur [23]. Kirlen yalnız kirlenmenin önlenmesi ve giderilmesi için gerekli ödemeleri değil; aynı zamanda kirliliğin neden olduğu çevresel zararlardan da sorumludur [24].

Kirlen öder ilkesi, hem bireyler hem de devlet; kısacası çevreye zarar verebilecek gerçek ve tüzel kişiler için geçerli olabilir. Çoğu zaman idare ya da yönetim sahip olduğu işletmeler nedeniyle kirlenici konumunda bulunabilir.

Kusurlu sorumluluk, haksız fiilden doğan sorumluluk olarak da adlandırılmaktadır. Bir kimsenin çevreyi kirlenmekten dolayı hukuken sorumlu tutulması biçiminde tanımlanacak olan kusurlu sorumluluk; zararı meydana getiren kişinin, o eylemi kasıt ya da taksir ile işlediğinin kanıtlanması ile ortaya çıkar [25].

Kusurlu sorumlulukta, kusur ile zarar arasında bir nedensellik (illiyet) bağının bulunması gerekir. Aksi takdirde zararın tazmin edilmesi söz konusu değildir.

Öte yandan 28 inci maddede, çevreyi kirlenler ve çevreye zarar verenler, neden oldukları kirlenme ve bozulmadan meydana gelen zararlardan kusur koşulu aranmaksızın sorumlu oldukları belirtilmiştir. Bu bağlamda çevreyi kirlen hangi hukuk süjesi olursa olsun, yasa onu, "kusursuzluk sorumluluğu" çerçevesinde sorumlu tutmuştur.

VI.2. Kusursuz Sorumluluk

Gerçek ve tüzel kişilerin faaliyetlerinde her zaman bir kusur bulunmayabilir. Yeri geldikçe kusur olmadan da gerçek ve tüzel kişilerin faaliyetinden veya işletmelerin (kuruluşların) varlıklarından dolayı sorumlu tutulabilmeleri, kusursuz sorumluluğa dayanmaktadır.

Genel olarak kusursuz sorumluluk (objektif) bir hukuk süjesinin kusuru olmadığı halde kendisi ile ilgili görünen bir zarardan sorumlu tutulmasıdır [26]. Bu sorumluluğa yalnız neden-sonuç ilişkisine dayandığı için "neden sorumluluğu" denildiği gibi; zararın varlığından ve bunun tazmin edilmesinin öneminden hareketle "netice sorumluluğu" da denilmektedir.

Öğretide, kusursuz sorumluluk, "adalet ve hakkaniyet", "hukuk devleti", ölçütlerini temel alan sosyal hukuk devletine ve sosyal gelişmeye dayandırılmaktadır.

Bilindiği gibi, herhangi bir teşebbüsün sağlayacağı yararlar, nasıl müteşebbise ait ise, teşebbüsten doğan zarar ve hasarlar da müteşebbise ait olmalıdır. Bu ilke Mecelle'de şu şekilde tanımlanmıştır. "Mazarrat menfaat mukabelesindedir. Yani, bir şeyin menfaatine nail olan onun zararından da sorumlu olur" [27] .

Çevre Yasası'nda kirlenmenin sorumluluğu 28 inci maddede düzenlenmiştir. Bu maddeye göre; "Çevreyi kirlenler ve çevreye zarar verenler, neden oldukları kirlenme ve bozulmadan doğan zarardan kusur şartı aranmaksızın sorumludurlar" denilmektedir. Bu genel kuralda, ne konu ne de derece sınırlaması vardır. Kirlenme ya da zarar için kusur şartı aranmadığı için yasada kusursuz sorumluluk uygun görülmüştür. Dolayısıyla çevreyi kirlenler kusurlu bulunmasa bile "hasar" ya da "risk" ya da "kamu külfetleri karşısında eşitlik" ilkesi gereğince sorumludurlar.

Uygulamada kusursuz sorumluluğun kapsamının ne kadar geniş veya dar tutulması gerektiği konusu tartışmalıdır. Kapsamının geniş tutulması durumunda, çok sayıda ekonomik sektör ağır mali yük altına girebilir. Dar tutulması durumunda da, çevreye zarar vermenin önlenmesi güçleşebilir. Ancak, yasal olarak hangi alanlarda kusursuz sorumluluğun uygulanması gerektiği açık olarak belirlenebilir. Bu alanda da özellikle tehlikeli ve zehirleyici maddelerle sınırlandırılmasının bir çözüm olabileceği söylenebilir [25].

VI.2.1. Olağan Kusursuz Sorumluluk

2872 sayılı Çevre Yasası'nın 3. maddesi göz önüne alındığında, kirleten teriminden olağan kusursuz sorumluluk çıkartılabilir. Bu yorum şu gerekçelere dayanılır [28].

i. 2872 sayılı Çevre Yasası'nın 3/e bendinde "kirletenler, kirlenmenin önlenmesi ve sınırlandırılması için yapılan giderleri ödeme yükümlülüğünden, söz konusu kirlenmeyi önlemek için gerekli her türlü tedbiri aldıklarını ispat etmek kaydıyla kurtulabilirler" denilmektedir. Dolayısıyla yasa, yönetim ya da özel hukuk, tüzel ya da gerçek kişilere bir kurtuluş beyyinesi (kanıtı) tanımıştır. Bu nedenle buradaki kusursuz sorumluluk, nispi bir kusursuz sorumluluktur. Başka bir ifade ile kusur ilkesine dayanan bir sorumluluktur. Ağırlaştırılmış (mutlak) kusursuz sorumluluk değildir [29].

ii. Ağırlaştırılmış kusursuz sorumlulukta, sorumluluğa neden olan faaliyetlerin, işletmelerin ya da tesisatın zarara yol açmaya yönelik olması ve bunların meydana getirdikleri zararın nicelik ya da nitelik bakımından ağır olması ilkeleri her zaman bulunmayabilir.

iii. Ağırlaştırılmış ve sınırsız bir sorumluluk, Türkiye gibi ekonomisi kalkınma yolunda olan bir ülke için pahalıya mal olabilir.

iv. 2872 sayılı Çevre Yasası kirlenmenin önlenmesi ve sınırlandırılması için yapılan harcamaların kirleten tarafından karşılanması ilkesini teyit etmek amacıyla konulmuştur.

VI.2.2. Ağırlaştırılmış Kusursuz Sorumluluk

Çevre Yasası'nda öngörülen idarenin sorumluluğu ilk bakışta olağan kusursuz sorumluluk olduğu söylenebilir. Yalnız, 3/e bendi ve 28 inci madde birlikte göz önüne alındığında buradaki sorumluluk ağırlaştırılmış kusursuz sorumluluk olduğu da söylenebilir. Çünkü, 28 inci madde de çevreyi kirletenler ve çevreye zarar verenler neden oldukları kirlenme ve bozulmadan dolayı kusur koşulu aranmaksızın sorumlu olduğu belirtilmiştir. 3/e'de ise, kirlenmenin önlenmesi ve sınırlandırılması için yapılan giderlerin ödeme sorumluluğundan kurtulabilmesi için gerekli her türlü önlemi aldıklarını ispat edenler kurtulabilirler.

Kurtuluş beyyinesi, kirlenmenin önlenmesi ya da sınırlandırılması için yapılan giderlerin ödenmesi borcundan kurtulmayı sağlayacaktır [30]. Belirtilen önlemler gelecekteki zararın meydana gelmesini önlerse, zarar bulunmadığı için sorumluluk söz konusu olamaz. Önleme giderlerinin kirletene yükletilmesi, onun iradesi dışında mal varlığında bir eksilmeye neden olur. Bu durum, bir

çeşit zarar olduğu kabul edilse bile, bu giderler zararın yalnız bir kısmını oluşturur ve önlenemeyen zararı karşılayamaz [28].

Ayrıca, olağan kusursuz sorumluluk, Borçlar Yasası'nın 58 inci maddesinde belirtilen evrensel ilkeyle, koşutluk kurulduğunda, sorumluluktan kurtulma mümkün değildir. Çünkü, Borçlar Yasası'nda "bir bina veya imal olunan herhangi bir şeyin maliki, o şeyin fena yapılmasından yahut muhafaza kusurundan dolayı mesuldür" hükmü yer almaktadır. Görüldüğü gibi olağan kusursuz sorumluluk özel hukukumuzda yer alan ilkeye ve "kirleten öder"le uyarlılık taşımamaktadır. Bu bağlamda kurtuluş beyyinesinin varlığından söz edilemez [29].

Çevre Yasası'nın 3/e bendinde öngörülen sorumluluktan, işletme gereken önlemleri aldığını kanıtlamakla kurtulabilir. Böyle bir kurtuluş beyyinesi tanımayan Medeni Yasa'nın 656'ncı maddesi, taşınmaz malikinin sorumluluğundan bile hafif kalır ve çevreyi kirletene yeni bir sorumluluk oluşturmanın anlamı da ortadan kalkar [28].

Bir örnek olayda, belediye, bir akaryakıt istasyonu çevre sağlığına zararlı olduğu gerekçesiyle kapatıyor. Bu karara karşı ilgili, idari yargıya dava açıyor. Dosya en son Danıştay'a geldiğinde, yüksek mahkeme, yerinde bilirkişi incelemesi yaptırmış ve bilirkişinin, işletmenin 11.1.1968 gün ve 12797 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan yönetmeliğe uygun olduğu; fakat o işletmenin "konumu itibarıyla çevre sağlığını tehlikeye düşürebilecek yerde olduğu"nu belirterek belediyenin işlemi yerinde görmüştür.

VI. SONUÇ

Geride bıraktığımız çeyrek asırda dünya nüfusunun artmaya devam etmesi ve yeni, karmaşık ve tehlikeli teknolojilerin üretilmesiyle beraber ekolojik sorunlar daha sık ve daha tahrip edici bir biçimde meydana gelmeye başlamışlardır. Şüphesiz ki, bunda ekolojik olarak engellenemeyen veya desteklenemeyen 200 yıllık ekonomik ve endüstriyel gelişimin payı büyüktür.

Dünya, endüstriyel ve ekonomik gelişmenin günümüzde uygulanan modellerinin, ekolojik olarak desteklenemediğinin farkına yeni vardı. Bu durumun gelecekte daha büyük sorunlara neden olacağı da bilinmektedir.

2872 sayılı Çevre Yasası'nda çevreyi kirletenler ve çevreye zarar verenler neden oldukları kirlenme ve zarardan sorumludurlar. Bu durumda kirleten öder, nedene dayanan sorumluluk (olağan ve ağırlaştırılmış) ve kirleten bu sorumluluktan kirlenmeyi önlemek için gerekli her türlü önlemi aldıklarını kanıtlayarak kurtulabilir

olmak üzere üç durum söz konusudur. Yalnız kurtuluş beyyinesi, kirlenmenin önlenmesi ve sınırlanması için yapılan giderleri kapsar.

Çevre Yasası'nda çevreyi kirletenlerin ve çevreye zarar verenlerin neden oldukları kirlenme ve bozulmadan kusur koşulu aranmaksızın sorumlu olduğu belirtilmiştir. Çevre Yasası ve diğer yasalar birlikte göz önüne alındığında, burada, öngörülen sorumluluğun ağırlaştırılmış kusursuz sorumluluk olduğu rahatlıkla söylenebilir.

2872 sayılı Çevre Yasası'nda hangi durumlarda kusursuz sorumluluğun kalkacağı belirtilmemiştir. Fakat sorumluluk hukukunun genel ilkeleri olan uygun illiyet (nedensellik) bağımlı kesen mücbir nedenler, zarara uğrayanın ya da üçüncü kişinin kusuru burada da geçerlidir. Bu koşullardan herhangi birinin oluşması, idarenin sorumluluğunu ya ortadan kaldırır ya da azaltır.

Öte yandan, çevre kirliliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkan sorumluluktan dolayı, bu sorumluluğun hiçbir koşulda bir başka gerçek ve tüzel kişilere devrinin söz konusu olamayacağı Danıştay'ın vermiş olduğu kararla hükme bağlanmıştır (Danıştay; "Davacı şirkete ait fabrikanın çıkardığı atık maddelerin çevre kirliliğine neden olduğunun saptandığı anlaşıldığından, her ne kadar davacı şirket ile bir firma arasında yapılan sözleşme ile atıkların ... taşıyıcı firmaya ait olduğu belirtilmişse de, şirketin sorumluluğunun herhangi bir şekilde devredilmesi sözkonusu olamayacağı..." sonucuna varmıştır [22].

Günümüzde işletmelerden kazanç sağlama stratejileri ile çevreye duyarlılık arasında bir uzlaşma sağlamaları, artan bir şekilde ve ivedi olarak beklenmektedir. Çevreyi kirleten veya bir şekilde zarar veren işletmeler, sosyal ve hukuki yaptırımlarla karşı karşıya kalacaklardır. Bu durumdaki bir işletmenin karşı karşıya kalacağı sosyal yaptırım, toplum tarafından kötü bir imajla hatırlanmak şeklinde olabileceği gibi, toplum tarafından dışlanmak şeklinde daha da ağır olabilmektedir. Ayrıca sadece sosyal yaptırımlarla kalmayıp, işletme bir takım hukuki yaptırımlarla da karşı karşıya kalacaktır. Hukuki yaptırımlar ise, uyarı gibi hafif yaptırımlar olabileceği gibi, para cezası, süreli veya süresiz kapatma şeklinde çok daha ağır olabilmektedir.

Sorumluluğun sosyal ve hukuki boyutu ilk bakışta çok zıt iki kavram gibi görünse de, tam tersine, aslında iki kavram da birbirini destekleyen iç içe kavramlardır. Şöyle ki; sosyal sorumluluk sahibi her kişi veya kurum, aynı zamanda yasalara uyma sorumluluğunu da yerine getirir. Aynı şekilde, kişi veya kurumlar, sosyal sorumlulukları gereği çevreye karşı gereken duyarlılığı göstermedikleri takdirde, bu durumda yasalar devreye girer. Arzu edilen ve doğru olan ise; kişi veya kurumların, faaliyetlerinden dolayı herhangi bir hukuki yaptırımla karşı karşıya

kalmadan, hem kendilerinin hem de toplumun menfaatlerini gözeterek, sosyal sorumluluklarını yerine getirmeleridir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- [1] Bilginoğlu, M.A. (1993). Çevre Sorunları ve Çözüm Yolları. *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 10, 55-67.
- [2] Karpuzcu, M. (1996). *Çevre Kirlenmesi ve Kontrolü*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- [3] Naktiyok, A. (1996). Doğal Çevre Sorunları ve İşletmeler. *Standart*, 43(413), 71-73.
- [4] Dinçer, Ö. (1998). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. İstanbul: Beta Basım ve Yayım.
- [5] Hofstede, G. (1994). *Uncommon Sense About Organizations*. London: Sage Publications.
- [6] Oktav, M. & Alpugan, O., (1995). *İşletme Ekonomisi ve Yönetimi*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- [7] Kabaoğlu, İ. (1998). *Çevre Hakkı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- [8] Shrivastava, P. (1995). *Industrial/ Environmental Crises and Corporate Social Responsibility*. *Journal of Socio-Economics*, 24(1), 208-219.
- [9] Bernays, E. (1988). *Social Responsibility of Business*. R.E. Hiebert Edition. New York: Presicison Public Relations.
- [10] Sabuncuoğlu, Z. & Tokol, T. (2001). *İşletme*. Bursa: Ezgi Yayınları.
- [11] Lantos, G.P. (2001). *The Boundaries of Strategic Corporate Social Responsibility*. *Cournal of Consumer Marketing*, 18(7), 593-602.
- [12] Koontz, H. & Fulmer, R. (1981). *Business*. New York: Richard D. Irwin Inc.
- [13] Labatt, S. (1997). Corporate Response To Environmental Issues: Packaging. *Growth&Change*, 28(10), 65-79.
- [14] Farmer, R.N. & Hogue, W.D. (1985). *Corporate Social Responsibility*. Toronto: D.C. Heath and Company.
- [15] Hicks, H. & Gullett, C. (1981). *Management*. New York: McGraw- Hill Book Company.
- [16] Tosun, K. (1992). *İşletme Yönetimi*. Ankara: Savaş Yayınları.
- [17] Schermerhorn, J.R., (1994). *Introducing Management*. Orlando: The Dryden Press.
- [18] Wilkinson, D. (2001). *Environment and Law*. Florence: Routledge.

- [19] Atay, E.E.; Odabaşı, H. & Gökcan, H.T. (2003). *İdarenin Sorumluluğu ve Tazminat Davaları*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- [20] Armağan, T. (1997). *İdarenin Sorumluluğu ve Tam Yargı Davaları*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- [21] Deschenaux, H. & Tercier, P. (1983). *Sorumluluk Hukuku*. (Çev.: Özdemir, S.). Ankara: Kadioğlu Matbaası.
- [22] (1999). Esas No:1997/4721. Karar No: 1998/4740. *Danıştay Dergisi*, 99, 244-247.
- [23] Kantar, H.E. (1984). Çevre Hukukunda Sorumluluk Kavramı. *İstanbul Barosu Dergisi*, 58, 14-19.
- [24] Turgut, N.(1995). Kirleten Öder İlkesi ve Çevre Hukuku. *A.Ü Hukuk Fakültesi Dergisi*, 44(1-4), 622-639.
- [25] Keleş, R. & Ertan, B. (2002). *Çevre Hukukuna Giriş*. Ankara: İmge Kitabevi.
- [26] Yüksel, E. (1973). *Danıştay'da Açılacak Tazminat Davaları*. İkinci Kitap. Ankara: Esas. Balkanoğlu Matbaası.
- [27] Onar, S.S. (1966). *İdare Hukukunun Umumi Esasları*. C.III. 3.Baskı. İstanbul: Maarif Matbaası.
- [28] Tandoğan, H. (1987). Medeni Hukuk Açısından Çevre Kanunu. *Çevre Kanununun Uygulanması*. Ankara: TÇVS Yayını.
- [29] Azrak, A.Ü. (1987). Kentleşmenin Getirdiği Çevre Sorunları. *Kentleşmenin Getirdiği Çevre Sorunları Sempozyumu (İdare Hukuku Açısından)*. Ankara: Danıştay Yayını.
- [30] Akıllıoğlu, T. (1987). İdare Hukuku Açısından Çevre Kanunu. *Çevre Kanununun Uygulanması*. Ankara: TÇSV.

Nihat GÜLTEKİN (nigultekin@yahoo.com) has a Ph.D. of Management and Organization at Marmara University Institute of Social Sciences. He is a lecturer of Management and Organization at Harran University. His research areas are business administration, business ethics, and strategic management.

Abdullah ÇELİK (acelik@harran.edu.tr) has a Ph.D. of at Public Administration Ankara University Institute of Social Sciences. He is a lecturer of Sciences of Administration at Harran University. His research areas are public administration, local government, and local representation.

Şuayıp AYKANAT (aykanatsuayip@hotmail.com) has a Ph.D. of Public Administration at İstanbul University Institute of Social Sciences. He is a lecturer of Sciences of Administration at Harran University. His research areas are administration law, public law, and personnel law.